

УДК 801.311

Наталія КЛИМЕНКО

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕЯКИХ НАЗВ
ЖІНОЧОГО ПОЯСНОГО ОДЯГУ В УКРАЇНСЬКИХ СХІДНОСТЕПОВИХ
ГОВІРКАХ**

У статті здійснено структурно-семантичний аналіз елементів однієї лексико-семантичної групи – назв кишені, яку жінки носили під фартухом, що дозволило виявити її лексичний репертуар у донецьких говірках, особливості семантичної структури, специфіку функціонування; встановити просторову поведінку аналізованої лексики на матеріалі східностепових говірок.

Ключові слова: українські східностепові говірки, діалектна назва, наддіалектна модель, лексико-семантична парадигма, семема, семантична структура слова.

Вивчення словникового складу різних тематичних груп лексики всіх говіркових масивів є невідкладним завданням української діалектології, без вирішення якого не можна говорити про системне дослідження української діалектної лексики. У цьому плані особливий інтерес становить лексика новостворених українських говорів, що відзначаються відносно пізньою історією заселення й дозаселення та виявляють специфічні риси щодо діалектів-основ і умов свого розвитку [Фроляк 2013 : 6]. Типовими новоствореними українськими говорами є східностепові говірки Донеччини, що характеризуються цілою низкою діалектних особливостей, системний опис яких можливий тільки за умови докладного обстеження всіх елементів лексичної системи. У цьому плані аналіз назв жіночого поясного одягу донецьких говірок є актуальним, оскільки дає змогу доповнити системну характеристику діалектної лексики східноукраїнського діалектного масиву.

Назви одягу вже були предметом спеціальних діалектологічних досліджень на матеріалі інших українських говорів у роботах: Ф.Й.Бабія, Н.І.Пашкової, Л.Г.Анісімової, Г.І.Гримашевич, Т.В.Щербини, Г.Г.Березовської та ін. дослідників. Однак фрагментарність опису аналізованої групи лексики на матеріалі української діалектної мови детермінувала необхідність системного аналізу назв одягу на матеріалі донецьких говірок.

Предметом цього дослідження є структурно-семантичний аналіз особливостей одного сегмента тематичної групи лексики одягу східностепових говірок – назв жіночого поясного одягу. Вичерпну інформацію про діалектне явище дає “лише розгляд мовних одиниць говірок як складових парадигми (чи кількох парадигм), мікросистем різної величини та як елемента дво- чи

багатокомпонентного ареального протиставлення – елементів ареальної парадигми” [Гриценко 1984 (I): 22].

Структурна організація лексики на позначення поясного (стегового) одягу детермінована наявністю декількох підсистем, виділення яких спричинене неоднорідністю чоловічого та жіночого поясного одягу, різноманітністю жіночого стегового одягу залежно від крою, призначення, способу носіння, функції, яку виконує певний елемент одягу. Тому для системного аналізу матеріалу в межах аналізованої групи лексики виділяємо лексико-семантичні парадигми назв спідниці, фартуха й кишені, яку жінки носили під фартухом. Розгляд кожної із зазначених лексико-семантичних мікропарадигм передбачає системний структурно-семантичний аналіз усіх компонентів з урахуванням їх семантики, оскільки уявити певну назву поза парадигмою означає елімінувати в ній ознаки, які становлять її суть [Гриценко 1984 (II): 17].

Окрему лексико-семантичну мікрогрупу назв жіночого поясного одягу утворюють назви кишені – торбини, яку жінки носили під фартухом. Цей елемент одягу виконував роль потаємної кишені, у якій жінка могла зберігати гроші, смажене насіння, гостинці для дітей тощо. Такий елемент жіночого поясного одягу відомий різним українським говорам. Пор.: львів. *м'їшні* “торбинка жіноча, прикріплена до пояса” [Матейко, 162], под. *бесага* “кишеня, пошита з фабричної тканин, яку носили жінки і дівчата при поясі нижньої юбки спереду і зверху” [Матейко, 161], харк. *карман* “небольшой изукрашенный мѣшечекъ, пришитый къ поясу и носимый женщинами” [Грінченко, II, 222], полт. *ладунка* “кишеня, пришита до пояса” [Ващенко 1960, 53].

У східноstepових говірках семема “кишеня, яку жінки носили під фартухом” репрезентована лексемами: *ладунка* – 70,72,65,68,67,69,109,34,42,35,41,38,39,37,94,40,25,26,27,28,29,32,36,30,48,24,44,10,23,12,33,6,7,8,49, 52,84; *карман* – 87,89,88,110,92,93,85,80,86,77,81,79,75,71,72,66,27,21,31,18,19,20,17,43,14,15, 16,13,50,54,47,11,1,2; *гаман* – 105,76,99,96,104,97,98,73,64,63,107,34; *гаманець* – 95,82,83,11; *кладунка* – 101; *калита* – 62; *торбочка* – 108; *ладунка* – 55,106; *ладанка* – 58 (картосхема 2).

Як показують наведені вище матеріали, найпоширенішими назвами аналізованої реалії в східноstepових говірках є: *ладунка* та *карман*. Пор.: *була така ладунка / і в мамки нашої / і в бабушки була така ладунка // було / як хтос' шос' дас'т' / бабушка п'ід хвартух / у ладунку ховайт' / сам'і не'йд'ат' / а вже як ми прийдем ч'і вони до нас прийдут' / то об'ізат'ел'но ви'т'агайт' шос' із ладунки / об'ізат'ел'но у бабушки шос' там йе // (109).*

Назва *ладунка* як репрезентант семи “кишеня, яку жінки носили під фартухом”, крім полтавських, відома й іншим південно-східним українським говіркам, наприклад, східнослобожанським. Пор.: сх.-слоб. *ладунка* “кишеня, яка пришивається до шнурків і прив'язується до пояса; звичайно носять під фартухом” [СУСГ 2002, 115]. У бойківських говірках функціонує лексема *ладунок* із подібним значенням. Пор.: *ладунок* “1) речі, що переносяться або призначені для перенесення; 2) їжа, яку беруть із собою” [Матіїв 2013 : 250].

Номен *ладунка* фіксуємо й у літературній мові, однак з іншим значенням. Пор.: укр. літ. *ладунка* “патронташ” [СУМ IV, 435]. На відміну від української літературної мови, у полтавських, східнослобожанських та східноstepових українських говірках назва *ладунка* використовується на позначення “кишені, яку жінки носили під фартухом”, і тому цілком може бути кваліфікована як діалектна

назва, точніше регіоналізм, що відображає семантичні особливості лексики південно-східних українських говорів.

Більша частина інших зафіксованих назв досліджуваної реалії є тюркськими запозиченнями, що з'явилися в обстежуваних говірках унаслідок тривалого контактування українців з тюркомовним народом [Історія 1970 : 216]. Зокрема, лексема *карман* сягає своїм корінням півн.-тюрк. *карман* “калитка для грошей, торбинка” [ЕСУМ, II, 394], назва *гаман* < крим.-тат. *hətiya* [ЕСУМ, I, 464]. Назва *гаман* у говірках досліджуваного регіону є полісемічною, як і в літературній українській мові. Пор.: укр. літ. *гаман* “1) шкіряна сумочка для грошей; 2) торбинка для тютюну, люльки та інших дрібних речей; кiset; 3) те саме, що бумажник (СУМ, II, 24). Однак, крім значень, з якими вживається це слово в літературній мові, у східностепових говірках семантична структура аналізованої лексеми ускладнилася ще одним значенням – “кишеня, яку жінки носили під фартухом”.

Поодинокими назвами позначуваної реалії є лексеми: *кладунка* – 101 н.п.; *ладанка* – 58 н.п.; *каліта* – 62 н.п.; *торбочка* – 108 н.п. (на картосхемі 2 такі назви позначені спеціальним значком).

Спорадичним виявом характеризується номінація *торбочка*, яка є демінутивним утворенням від назви *торба*, що потрапила до українського лексичного фонду через пол. *torba* “сумка, мішок” з тур., крим.-тат. *torba* “мешок” [Фасмер, IV, 81]. Поява номінації *торбочка* – 108 супроводжується зміною семантичної структури похідної лексеми, тому що лексичне значення східностепової назви *торбочка* не збігається зі значенням літературної назви – пор.: літ. укр. *торбочка* “зменш.-пестл. до *торба*” [СУМ, X, 200]. Таким чином, відбувся перерозподіл у семантичній структурі аналізованої лексеми на східностеповому мовному матеріалі. Такі ж зміни відбулися і в семантичній структурі номінації *каліта* – 62 (< тат., казах. *kalta* “карман, кожаний мешок, кошелек” [Фасмер, II, 168]).

Очевидно, наслідком міждіалектного контактування генетично близьких масивів є спорадичне вживання в східностепових говірках лексеми *ладанка* – 58. Ця номінація характерна для говірки, яку можна віднести до зони міждіалектно-міжмовного контактування (картосхема 2) – пор.: дон. рос. *ладанка* “карман на поясе юбки” [СРДГ, II, 105].

Інші назви досліджуваної реалії характеризуються спорадичними виявами і є або внутрішньомовними первинними номінаціями (*кладунка* < *класти*), або внутрішньомовно вторинними (*гаманець* < *гаман*). Для окремих східностепових говірок властивий акцентуаційний варіант лексеми *ладунка* – *ладунка* – 55,106.

Отже, більшість назв аналізованої реалії відомі іншим українським діалектам (*гаман*, *каліта*), але тільки в східностепових говірках вони є репрезентантами досліджуваної семми.

У донецьких говірках, як у полтавських та східнословобожанських, лексема *ладунка*, відома українській літературній мові, використовується на позначення “кишені, яку жінки носили під фартухом”, і тому цілком може бути кваліфікована як діалектна назва, точніше регіоналізм, що відображає семантичні особливості лексики південно-східних українських говорів.

Наведені вище матеріали дають підстави кваліфікувати східностепові назви кишені, яку жінки носили під фартухом, як протиставні лексичні діалектні явища, а номени *ладунка*, *торбочка*, *гаман*, *каліта* вважати семантично спеціалізованими назвами, або семантичними діалектизмами. Це дає змогу виділити одну з найбільш характерних рис діалектної лексики східностепових говірок Донеччини – семантичну

спеціалізацію назв, відомих іншим українським говорам. Така локальна специфіка лексики східностепових говірок регулярно простежується не тільки в аналізованій тематичній групі, а й в інших, про що свідчать відомі дослідження сільськогосподарської лексики (М.С.Кушмет), назв їжі, напоїв (Н.Г.Загнітко) тощо, причому особливості семантичної спеціалізації лексем у східностеповій частині українського діалектного континууму залежать від різних тенденцій розвитку семантичної структури слова – від звуження до ускладнення й повної зміни семантики окремої назви. Тому вивчення семантичного варіювання діалектної лексики новостворених українських говорів залишається актуальним завданням української діалектології.

Умовні скорочення

дон.	– донське	полт.	– полтавське
зменш.-пестл.	– зменшено-пестливе	пор.	– порівняйте
казах.	– казахське	рос.	– російське
крим.-тат.	– кримсько-татарське	сх.-слоб.	– східнослобожанське
літ.	– літературне	сх.-степ.	– східностепове
львів.	– львівське	тат.	– татарське
півн.-тюрк.	– північнотюркське	тур.	– турецьке
под	– подільське	тюрк.	– тюркське
пол.	– польське	укр.	– українське
поліс.	– поліське	харк.	– харківське

Індекс обстежених населених пунктів Донецької області

1.М-Качкари Новоазовського району 2.Козацьке Новоазовського району 3.Старченкове Володарського району 4.Зелений Яр Володарського району 5.Федорівка Володарського району 6. Комишувате Першотравневого району 7. Мангуш Першотравневого району 8.Червоне Першотравневого району 9.Новоселівка Тельманівського району 10. Греково-Олександрівка Тельманівського району 11.Краснопілля Старобешівського району 12.Хлібодарівка Волноваського району 13.Златоустівка Волноваського району 14.Степне Волноваського району 15.Петрівське Волноваського району 16.Єгорівка Волноваського району 17.Микільське Волноваського району 18.Благодатне Волноваського району 19.Ольгинка Волноваського району 20.Новотроїцьке Волноваського району 21.Оленівка Волноваського району 22.Миколаївка Волноваського району 23.Свободне Волноваського району 24.Олександринка Волноваського району 25.Павлівка Мар'їнського району 26.Новоукраїнка Мар'їнського району 27.Успенівка Мар'їнського району 28.Катеринівка Мар'їнського району 29.Антонівка Мар'їнського району 30.Новомихайлівка Мар'їнського району 31.Безіменне Новоазовського району 32.Хомутове Новоазовського району 33.Українка Володарського району 34.м.Красногорівка Мар'їнського району 35.Олексіївка Великоновосілківського району 36.Олександрівка Мар'їнського району 37.Іскра Великоновосілківського району 38.Вільне поле Великоновосілківського району 39.Шевченко Великоновосілківського району 40.Велика Новосілка 41.Андріївка Великоновосілківського району 42.Зелений Гай Великоновосілківського району 43.Новопетриківка Великоновосілківського району 44.Петрівське Старобешівського району 45.Кумачеве Старобешівського району 46.Глинки Старобешівського району 47.Новозар'ївка Старобешівського району 48.Новоселівка Старобешівського району 49.Благодатне Амвросіївського району 50.Грабське Амвросіївського району 51.Артемівка Амвросіївського району 52.Лисиче Амвросіївського району 53.Василівка Амвросіївського району 54.Кленівка Амвросіївського району 55.

Дмитрівка Шахтарського району 56. Сердите Шахтарського району 57. Андріївка м.Сніжного 58. Вільховчик Шахтарського району 59. Зуївка м.Харцизька 60. Петровське Єнакіївського району 61. Кобилівка м.Вуглегорська 62. Шахова Ясинуватського району 63. Опитне Ясинуватського району 64. Первомайське Ясинуватського району 65. Срібне Красноармійського району 66. Красне Красноармійського району 67. Селидове 68. Петрівка Красноармійського району 69. Михайлівка Красноармійського району 70. Удачне Красноармійського району 71. Сергіївка Красноармійського району 72. Гришине Красноармійського району 73. Воздвиженка Красноармійського району 74. Вірівка Добропільського району 75. Добропілля Добропільського району 76. Золотий Колодязь Добропільського району 77. Спасько-Михайлівка Олександрівського району 78. Старомихайлівка Мар'їнського району 79. Громова Балка Олександрівського району 80. Михайлівка Олександрівського району 81. Іверське Олександрівського району 82. Званівка Артемівського району 83. Сіверськ Артемівського району 84. Никифорівка Артемівського району 85. Привілля Слов'янського району 86. Сергіївка Слов'янського району 87. Дробишеве Краснолиманського району 88. Рідкодуб Краснолиманського району 89. Новоселівка Краснолиманського району 90. Кирилівка Волноваського району 91. Вільне Волноваського району 92. Хрестище Слов'янського району 93. Райгородок Слов'янського району 94. Нескучне Великоновосілівського району 95. Роздолівка Артемівського району 96. Красне Артемівського району 97. Русин Яр Костянтинівського району 98. Олександро-Калинове Костянтинівського району 99. Віролюбівка Костянтинівського району 100. Первомайське Тельманівського району 101. Кам'янка Добропільського району 102. Платонівка м.Волновахи 103. Мар'інка 104. Кліщіївка Артемівського району 105. Микитівка м.Горлівки 106. Дібрівка Шахтарського району 107. м.Ясинувата 108. Роя Мар'їнського району 109. Миколаївка Красноармійського району 110. Ярова Краснолиманського району

Література

1. Анісімова 1991: Анісімова Л.Г. Назви верхнього одягу у поліських, волинських та подільських говірках / Л.Г. Анісімова // Дослідження з української діалектології. – К.: Наук. думка, 1991. – С.126-140.
2. Бабій Ф.Й. Назви одягу і взуття говірок середнього басейну Горині / Ф.Й.Бабій// НТР і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови: Тези доп. Респ. конф. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1989. – С.8-10.
3. Березовська 2010: Березовська Г.Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Г.Г.Березовська. – Умань: Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.
4. Гриценко 1984 (I): Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – К.: Наук. думка, 1984. – 227 с.
5. Гриценко 1984 (II): Гриценко П.Ю. Дослідження лексики українських говорів // Мовознавство. – 1984. – С.22-30.
6. Гримашевич: Гримашевич Г.І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок / Г. І. Гримашевич. – Житомир : Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. – 184 с.
7. Історія1970: Історія міст і сіл УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1970. – 992 с.
8. Пашкова 1989: Пашкова Н.І. Лексико-семантична група назв верхнього одягу в гуцульському говорі // Семасіологія і словотвір. – К.: Наук. думка, 1989. – С.23-27.
9. Фроляк 1999: Фроляк Л.Д. Типологія українських говірок території пізнього заселення (на матеріалі говірок Донеччини) // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка: Філологічні науки. – Вип. 10. – Луганськ, 1999. – С. 99-104.
10. Фроляк 2013: Фроляк Л.Д. Українські східностепові говірки Донеччини: Монографія. – Дрогобич: Просвіт, 2013. – 400 с.

11. Щербина Т.В. Ареалогія середньонадніпряньсько-степового порубіжжя: монографія / Т.В. Щербина. – Черкаси: Видавець Андрощук П. С., 2009. – 348 с.

Джерела

1. Ващенко 1960: Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. – Харків: ХДУ, 1960. – 107 с.
2. Грінченко: Грінченко Б.Д. Словарь української мови: В 4-х т. – К.: Наук. думка, 1996-1997.
3. ЕСУМ: Етимологічний словник української мови: У 7 т. / За ред. О.С.Мельничука. – К.: Наук. думка, 1983-2006. – Т. 1-5.
4. Матейко 1996: Матейко К. Український народний одяг: Етнографічний словник. – К.: Наук. думка, 1996. – 196 с.
5. Матіїв 2013: Матіїв М.Д. Словник говірок центральної Бойківщини / М.Д.Матіїв. – К. – Сімферополь: Ната, 2013. – 602 с.
6. СРДГ: Словарь русских донских говоров: В 3-х т. – Р н/Д: Изд-во Ростов. ун-та, 1975. – Т. 1-3.
7. СУМ: Словник української мови: В 11-и т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
8. СУСГ 2002: Словник українських східнослобожанських говірок / К. Глуховцева, В.Леснова, І.Ніколаєнко, Т.Тернавська, В.Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.
9. Фасмер: Фасмер М. Этимологический словарь русского языка // Перев. с нем. и доп. О.Н.Трубачева. – М.: Прогресс, 1964-1973. – Т. 1-4.

Клименко Наталья

Структурно-семантический анализ некоторых названий женского поясного вида одежды в украинских восточностепных говорах

В работе проведен структурно-семантический анализ одной лексико-семантической группы названий – одежды, предназначенной для ношения на поясе: детально рассмотрены лексический репертуар этой группы слов, особенности семантической структуры анализированных наименований, специфика их функционирования; определена ареальная характеристика этой лексики в восточностепных украинских говорах.

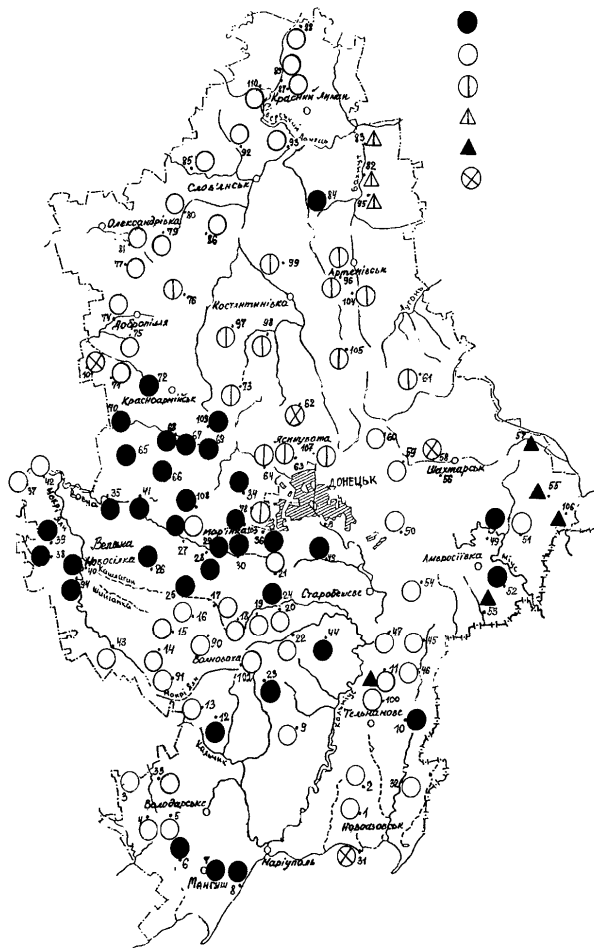
Ключевые слова: украинские восточностепные говоры, диалектное название, наддиалектная модель, лексико-семантическая парадигма, семема, семантическая структура слова.

Klymenko Natalija

Structural and semantic analysis of some names of clothes that women wear on the waist in Ukrainian Eastern – Stepps dialects

The paper presents the attempt of the structural and semantic analysis of some names of clothes that women wear on the waist (names of pocket which women wore under the apron) in Ukrainian Eastern – Stepps dialects of Donetsk region. That allowed to identify semantical structure, specific of functioning; to denote spatial behavior the analyzed names in Ukrainian Eastern – Stepps dialects.

Key words: Ukrainian Eastern – Stepps dialects, dialectal name, super dialectal model, lexico- semantic, sememe, semantic structure of a word.

Карто́схе́ма 1.
Ки́шеня, яку жі́нки носили
під фарту́хом

- ла́дунка
- карма́н
- гама́н
- гама́нець'
- ла́дунка
- і́нші пооди́нокі
назви